

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.36>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В РОЗРІЗІ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Антонюк А.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Київський університет права
Національної академії наук України

Демченко В.О.,
здобувач третього рівня освіти (PhD),
Київський університет права
Національної академії наук України

Антонюк А.Б., Демченко В.О. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення в розрізі дотримання принципів юридичної відповідальності.

У статті висвітлюється актуальна проблема кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні через призму дотримання основних принципів юридичної відповідальності. Боротьба з корупцією є одним із ключових аспектів для розвитку демократичного суспільства та верховенства права, однак надмірна жорсткість у підходах до криміналізації корупційних діянь може призвести до порушення принципів справедливості, пропорційності та індивідуалізації покарань. Автори статті акцентують увагу на тому, що заходи кримінально-правового впливу повинні відповідати ступеню суспільної небезпеки конкретного правопорушення та враховувати індивідуальні обставини кожного випадку. Зокрема, наводиться аргументація щодо необхідності врахування особистих характеристик винних осіб під час визначення виду та міри покарання, що сприятиме підвищенню ефективності антикорупційної політики.

У статті підкреслюється важливість впровадження ефективних запобіжних механізмів у боротьбі з корупцією та реформування інституційних процесів, що допоможе знизити рівень корупційних правопорушень. Авторами пропонується підхід до вдосконалення механізмів індивідуалізації покарань, а також гуманізації законодавства, що регулює питання боротьби з корупцією. Це дозволить досягти балансу між суворістю кримінальних санкцій та дотриманням правової справедливості, забезпечуючи водночас ефективність покарань і можливість реабілітації правопорушників.

Стаття також звертає увагу на важливість інтеграції міжнародного досвіду у сфері антикорупційних заходів, що дозволить підвищити ефективність національних реформ. Окремо розглядається питання інституційної незалежності антикорупційних органів, що є важливим чинником для забезпечення об'єктивності та неупередженості їх діяльності. Такий підхід сприятиме побудові більш прозорої та ефективної системи правосуддя в Україні, здатної ефективно протидіяти корупції.

У статті наголошується на необхідності забезпечення дотримання принципів правової справедливості, пропорційності та індивідуалізації в процесі криміналізації корупційних правопорушень як однієї з ключових умов ефективної антикорупційної політики в Україні.

Зазначається, що каральна функція юридичної відповідальності не може вважатися основною у демократичному суспільстві, оскільки в іншому випадку відповідальність перетворюється на самоціль, «відповідальність заради відповідальності». Метою покарання правопорушника не є просто кара, а, насамперед, попередження нових правопорушень. Це стосується і корупційних правопорушень, які повинні розглядатися у контексті ширшої системи норм, що сприяють правомірній поведінці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, корупція, індивідуалізація покарання, юридична відповідальність, принципи справедливості, корупційні правопорушення.

Antonyik A.B., Demchenko V.O. Criminal responsibility for corruption offenses based on compliance with the principles of legal responsibility.

The article highlights the current problem of criminal responsibility for corruption offenses in Ukraine through the prism of compliance with the basic principles of legal responsibility. The fight against corruption is one of the key aspects for the development of a democratic society and the rule of law, however, excessive rigidity in approaches to the criminalization of corrupt acts may lead to a violation of the principles of justice, proportionality and individualization of punishments. The author of the article focuses on the fact that measures of criminal law influence should correspond to the degree of social danger of a specific offense and take into account the individual circumstances of each case. In particular, an argument is given regarding the need to take into account the personal characteristics of guilty persons when determining the type and degree of punishment, which will contribute to increasing the effectiveness of anti-corruption policy.

The article emphasizes the importance of implementing effective preventive mechanisms in the fight against corruption and reforming institutional processes, which will help reduce the level of corruption offenses. The authors propose an approach to improving the mechanisms of individualizing punishments, as well as humanizing the legislation regulating the fight against corruption. This will allow achieving a balance between the severity of criminal sanctions and the observance of legal justice, ensuring at the same time the effectiveness of punishments and the possibility of rehabilitation of offenders.

The article also draws attention to the importance of integrating international experience in the field of anti-corruption measures, which will increase the effectiveness of national reforms. The issue of institutional independence of anti-corruption bodies is considered separately, which is an important factor for ensuring the objectivity and impartiality of their activities. This approach will contribute to building a more transparent and effective justice system in Ukraine, capable of effectively combating corruption.

The article emphasizes the need to ensure compliance with the principles of legal justice, proportionality and individualization in the process of criminalizing corruption offenses as one of the key conditions for an effective anti-corruption policy in Ukraine.

It is noted that the punitive function of legal responsibility cannot be considered the main one in a democratic society, because otherwise responsibility turns into an end in itself, «responsibility for the sake of responsibility.» The purpose of punishing an offender is not just punishment, but primarily the prevention of new offenses. This also applies to corruption offenses, which must be considered in the context of a wider system of norms that promote lawful behavior.

Key words: criminal responsibility, corruption, individualization of punishment, legal responsibility, principles of justice, corruption offenses.

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з найсерйозніших загроз демократичному розвитку України, сприяючи послабленню державних інституцій та підриву довіри громадян до органів влади. Незважаючи на численні зусилля, спрямовані на подолання цього явища, рівень корупції залишається високим, що підтверджують як національні дослідження, так і міжнародні індекси сприйняття корупції. Упродовж останніх років держава активно розвиває антикорупційну політику, зокрема через створення нових інституцій, таких як Національне антикорупційне бюро України та запровадження більш суворих норм кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Однак у процесі посилення кримінально-правових заходів щодо боротьби з корупцією виникає необхідність дотримання базових принципів юридичної відповідальності.

Мета дослідження. Метою дослідження є перегляд правового регулювання відповідальності за корупційні правопорушення з урахуванням принципів юридичної відповідальності, зокрема справедливості та індивідуалізації.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні в останні роки розглядалось такими науковцями, як М.Ю. Біла, О.М. Корчагін, Н.В. Гончарова, А.Г. Литвиненко, В.А. Карпенко, Ю. Дорохіна, І. Мороз, Т. Лисько, І. Шпак та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Принципи індивідуалізації, пропорційності та справедливості мають важливе значення для забезпечення правової системи, яка б не тільки карала винних, але й гарантувала законність покарання. Недотримання цих принципів може призвести до зворотного ефекту – зниження ефективності кримінальної відповідальності та підриву правової держави.

Особливої уваги потребує питання балансу між прагненням держави до жорсткого переслідування корупціонерів і необхідністю забезпечити індивідуальний підхід до кожної справи. Невідповідне застосування санкцій, порушення прав обвинувачених та недостатня диференціація покарань можуть стати чинниками, що знижують ефективність боротьби з корупцією, посилюючи лише статистичні показники, але не вирішуючи проблеми системно.

Науковиця М.Ю. Біла у своїй роботі зазначає, що важливим аспектом кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення є не лише покарання, але й запобігання корупційній діяльності через вдосконалення нормативної бази та покращення контролю за діяльністю державних службовців [1, с. 45]. Авторка звертає увагу на необхідність інтеграції міжнародного досвіду у боротьбі з корупцією, що може значно підвищити ефективність національних антикорупційних заходів. Інший дослідник, О.М. Корчагін, розглядаючи правові механізми боротьби з корупцією, наголошує на необхідності комплексного підходу до вирішення проблеми. Він підкреслює, що заходи посилення кримінальної відповідальності повинні поєднуватися з ефективними інституційними змінами, зокрема з покращенням роботи правоохоронних органів та системи судочинства [2, с. 87]. Крім того, автор пропонує вдосконалити систему антикорупційної освіти для підвищення правосвідомості населення.

Н.В. Гончарова акцентує увагу на важливості забезпечення незалежності антикорупційних органів. Вона вказує на те, що ефективність боротьби з корупцією залежить не лише від суворості покарань, але й від того, наскільки ці органи здатні працювати незалежно від політичного впливу та тиску з боку інших органів державної влади [3, с. 102]. У своїй праці авторка також відзначає роль громадськості у контролі за антикорупційною діяльністю державних органів.

Аналізуючи зарубіжний досвід, А.Г. Литвиненко виділяє важливі аспекти функціонування антикорупційних інститутів у країнах Європейського Союзу. Він стверджує, що активне залучення громадянського суспільства до боротьби з корупцією через створення механізмів громадського контролю є одним з ключових факторів успіху антикорупційної політики [4, с. 56]. У контексті кримінальної відповідальності, В.А. Карпенко аналізує питання індивідуалізації покарання за корупційні правопорушення. Він наголошує на тому, що корупційні злочини мають різний ступінь суспільної небезпеки, тому є важливим забезпечити адекватність покарання у кожному окремому випадку, враховуючи всі обставини справи [5, с. 74].

Отже, кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення є лише одним із елементів комплексної стратегії боротьби з корупцією, яка також повинна включати заходи запобігання, інституційного вдосконалення та залучення громадянського суспільства до антикорупційної діяльності. При цьому надмірна суворість кримінально-правових покарань за корупційні злочини, позбавлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення права на звільнення від кримінальної відповідальності, права на звільнення від покарання, права на призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом тощо часто підривають принципи справедливості, пропорційності та індивідуалізації кримінальних покарань.

Теоретичною базою цього дослідження є доктринальні положення, які стосуються функцій, цілей і принципів юридичної відповідальності. Наприклад, А. Шульга, в підручнику під редакцією О. Бандурки, серед функцій юридичної відповідальності виділяє забезпечення стабільної дії правового регулювання, охорону та захист правопорядку, каральну функцію, відновлення порушеного права, превентивну функцію, виховну функцію, а серед принципів – законність, невідворотність, обґрунтованість, справедливість, доцільність і своєчасність [6, с. 296–299]. К. Волінка у своїх працях визначає основні цілі юридичної відповідальності, такі як: 1) забезпечення стабільної роботи механізму правового регулювання; 2) захист державного ладу і суспільного порядку; 3) утвердження законності та правопорядку; 4) охорона прав і свобод громадян; 5) покарання правопорушників; 6) запобігання майбутнім правопорушенням [7, с. 185]. Ці висновки щодо функцій, цілей і принципів юридичної відповідальності є повністю застосовними і до корупційних правопорушень.

Особливої уваги у сучасних умовах правового регулювання потребує дотримання принципу індивідуального характеру відповідальності та справедливості.

25 січня 2015 року набув чинності Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» (НАБУ), яким також було внесено зміни до Кримінального кодексу України, введено поняття «корупційний злочин» та передбачено низку жорстких обмежень. Наприклад, було унеможливлено звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини у випадках дійового

каяття, примирення з потерпілим, передачі на поруки або зміни обставин; заборонено звільнення від покарання, а також застосування м'якшого покарання [8]. Ці зміни також вплинули на застосування амністії та можливість умовно-дострокового звільнення засуджених за корупційні злочини.

Таким чином, нововведення фактично змінили класифікацію злочинів, створивши окрему категорію «корупційні злочини», до яких неможливо застосувати більшість механізмів індивідуалізації відповідальності.

Наприклад, навіть у випадках особливо тяжких злочинів, таких як умисне вбивство, суд має можливість пом'якшити покарання, використовуючи положення ст. 69 КК України. Однак для злочинів, таких як умисне неподання декларації, що передбачено ст. 366-3 КК України, застосування цих положень суворо заборонено. Це ставить під питання рівень суспільної небезпеки подібних злочинів, адже очевидно, що їхній вплив на суспільство значно слабший у порівнянні з більш серйозними кримінальними правопорушеннями.

Крім того, відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, затвердженого Національним агентством з питань запобігання корупції [9], відомості про осіб, які вчинили корупційні правопорушення не вилучаються з реєстру навіть після погашення судимості або завершення строку притягнення до відповідальності.

Таким чином, законодавець застосовує нерівний підхід до корупційних злочинів, позбавляючи їх суб'єктів права на індивідуалізацію покарання. Це ставить під сумнів мотивацію законодавця при запровадженні таких жорстких заходів. Відсутність мотивів цих змін у офіційних джерелах, зокрема у пояснювальній записці до законопроекту № 1698-VII, свідчить про те, що ці зміни могли бути зумовлені політичною волею та бажанням відповісти на суспільний запит на боротьбу з корупцією.

Висновки. Формулювання основної мети юридичної відповідальності, як загального явища, так і у сфері відповідальності за корупційні правопорушення, повинно стати предметом ґрунтовного наукового обговорення. Каральна функція юридичної відповідальності не може вважатися основною у демократичному суспільстві, оскільки в іншому випадку відповідальність перетворюється на самоціль, «відповідальність заради відповідальності». Метою покарання правопорушника не є просто кара, а, насамперед, попередження нових правопорушень. Це стосується і корупційних правопорушень, які повинні розглядатися у контексті ширшої системи норм, що сприяють правомірній поведінці.

Другою метою юридичної відповідальності, якщо першої мети не вдалося досягти, є виправлення правопорушника. Важливо, щоб особи, які виявляють бажання стати на шлях виправлення, піддавалися суттєво м'якшій відповідальності порівняно з тими, хто не визнає своїх помилок.

У зв'язку з цим гуманізація та індивідуалізація відповідальності, зокрема у сфері корупційних правопорушень, мають бути ключовими напрямками розвитку правового регулювання у демократичних державах. Щоб досягти цього, законодавцям необхідно роз'яснювати громадянам важливість гуманізації відповідальності і формувати політичну волю на основі стратегічного бачення подолання корупції, а не лише для задоволення мінливих суспільних вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біла М.Ю. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення: проблеми теорії та практики. *Вісник кримінального права*. 2022. № 2. С. 40–48.
2. Корчагін О.М. Правові механізми боротьби з корупцією: аналіз та перспективи вдосконалення. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 85–92.
3. Гончарова Н.В. Незалежність антикорупційних органів як запорука ефективної боротьби з корупцією. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 100–105.
4. Литвиненко А.Г. Громадський контроль у боротьбі з корупцією: досвід Європейського Союзу та можливості його застосування в Україні. *Антикорупційна стратегія*. 2023. № 4. С. 50–58.
5. Карпенко В.А. Індивідуалізація кримінальної відповідальності за корупційні злочини: принципи та підходи. *Кримінальне право*. 2022. № 2. С. 70–76.
6. Бандурка О.М. Теорія держави і права. Теорія держави і законів. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec53e9fd-7fdf-49ed-a6f8-a95c8ba5d5aa/content> (дата звернення: 03.10.2024).

7. Волинка К.Г. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2003. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/pr3_10.pdf (дата звернення: 03.10.2024).
8. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII: станом на 10 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 03.10.2024).
9. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 р. № 166: станом на 15 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (дата звернення: 03.10.2024).